

ՎԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՏԱՂԱԿԱՆ ՔԱՆԴԱԿԸ

Ն. Հ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Վերջին տասնամյակներում Հայկական լեռնաշխարհի տարբեր հատվածներում կատարված պեղումները զգալիորեն թարմացրին Վանի թագավորության պատմության և մշակույթի ուսումնասիրության աղբյուրագիտական հիմքը, որի արդյունքում ուրարտագիտությունը հսկայական թռիչք կատարեց: Հրապարակվել են առհեյլի քանակությամբ նոր նյութեր, որոնց ուսումնասիրությամբ առաջադրվել են այս քաղաքակրթության ձևավորման նոր մոդելներ և մատնանշվել պետականության բնորոշ ուղիներ: Ասվածը վերաբերում է նաև Վանի թագավորության արվեստի ուսումնասիրությանը¹:

Ուրարտական քանդակագործությունը բովանդակությամբ բազմազան է և բազմաբնույթ: Բացի մանրաքանդակներից, որոնք զարդարում են տարբեր կաթսաներ և դուլլեր՝ գտնվել են առանձին աստվածների, կենդանիների և երևակայական էակների մետաղյա ձուլածո քանդակներ: Դրանց հիմնական մասը պատրաստված է բրոնզից: Որոշ քանակներ ծածկված է եղել ոսկյա թիթեղներով և զարդարված գունավոր քարերով: Բացի մետաղականից գտնվել են նաև սակավաթիվ քարե, փայտե և կավե արձաններ, որոնք նմանակել են մետաղե արտեֆակտները:

Գտածոները իրենց նշանակությամբ բաժանվում են մի քանի խմբի՝ 1) ուրարտական աստվածների արձաններ, 2) կահույքը զարդարող քանդակներ, 3) կենդանիների գլուխներ, որոնք զարդարում են մարտականքերի քաշանները:

Առաջին խմբին են պատկանում – ուրարտական աստվածների երեք ծավալային քանդակները: Դրանցից առաջինը ներկայացված է 1874. Վանում գտնված բրոնզե արձանիկով: Այն իրենից ներկայացնում է ոչ մեծ, (բարձրությունը 19,7 սմ), արմունկները ծալված, առաջ ձգված ձեռքերով, ամբողջ հասակով կանգնած կերպար: Նրա աջ բաց ափը առաջ է ձգված ողջույնի համար, իսկ ձախ սեղմված բռունցքի մեջ կա անցք ինչ–որ իր (գավազան, նիզակ) տեղադրելու համար: Գլխին կրում է եղջյուրներով զարդարված սրածայր սաղավարտ, հագին ունի երկար, հարթ, մինչև կրունկները հասնող, կարճ թևերով գոտեկապ զգեստ: Պարզորոշ ընդգծված են բոբիկ ոտքերի մատները: Մանրամասն ընդգծված են դեմքի առանձնա-

¹ Ա. Յմայակյան, Տարեգիրք. Գիտական աշխատությունների ժողովածու. Երևան, 2008. էջ 3-5:

Հատկութիւնները՝ աստվածը պատկերված է ծեր Հասակում, նա ունի երկար, մինչև կրծքի կենտրոնը հասնող մորուք, սաղավարտի տակից թափվող ալիքաձև մազեր: Ընդգծված է լայն ճակատը, խիտ հոնքերը, նշաձև աչքերը, ուղիղ քիթը և սեղմված բերանը: Քանի որ նա չի կրում Շիվինիի և Թեյշեբայինի Հատկանիշները, ապա այս արձանը խորհրդանշում է Ուրարտուի գերագույն աստված Խալդին:

Ուրարտական աստվածների երկրորդ արձանը 1941 թ. գտնվել է Կարմիր բլուրում: Այն նույնպես պատկերում է ամբողջ Հասակով կանգնած անմորուք, Հասուն, լի ուժերով աստծո կերպարանք: Նա կրում է կարճ թևերով զգեստ, որը զարդարված է քառակուսի վարդյակով, իսկ փեշերը ծոպերով: Նրա ձախ ուսով անցնում է լայն լանջագոտի, որը նույնպես զարդարված է ծոպերով: Աջ ձեռքում բռնել է սկավառակաձև գուրգ, իսկ ձախում՝ մարտական կացին: Քանդակի ստորին մասը զարդարված է թափված տերևներից կազմված պսակով և երկաթե ձողով՝ ամրացնելու համար: Աստծո գլուխը ծածկված է եղջյուրներով զարդարված կլոր գլխարկով, որի վրա բարձրանում է վերին մասում օղակ ունեցող թմբուկը, ըստ երևույթին ժապավեններ ամրացնելու համար: Աստծո դեմքը կլորավուն է, նրա կլոր աչքերը ծածկված են կիսափակ կոպերով, քիթը ուղիղ է, բերանը փակված է ամուր սեղմված կլորավուն շրթունքներով:

Երրորդ արձանը պատկերում է նստած (գահը բացակայում է) աստվածուհու, որը գտնվել է 1907 թ. Վանից ոչ հեռու Դարաբեյի ամրոցում: Քանդակի բարձրությունը 12 սմ է՝ պատկերված է վարդյակներով զարդարված, մինչև կրունկները երկար զգեստ հագած կնոջ ֆիգուր: Գլուխը ծածկում է նույնանման վարդյակներով երկար քող, իսկ կուրծքը զարդարում է դաշույնի նման մի կախիկ, որի բռնակը Հարդարված է նստած առյուծի քանդակով: Ինչպես և Խալդի աստծո քանդակը, այնպես էլ այս գտածոն ունի ծալված առաջ բերված ձեռքեր: Աջ բաց ափով նա ողջունում է, իսկ ձախի բռունցքի մեջ կա անցք՝ ինչ-որ խորհրդանշան տեղավորելու համար: Աջանցիկ ձեռքով պատկերված է նրա դեմքը՝ խոշոր նշաձև աչքեր, քթարմատում միացող լայն հոնքեր, ուղիղ, նուրբ քիթ և բարակ, ժպտացող շուրթեր: Բ. Պիտրովսկու կարծիքով այս արձանիկը պատկերում է Խալդի աստծո կնոջը՝ Արուբանիին¹:

Երկրորդ խմբին են վերաբերում ուրարտական կահույքը զարդարող քանդակները, որոնք ներկայացված են առանձին արձաններով կամ տարբեր կենդանիների մարմնի մասերով: Այս խմբի մեջ առանձնակի տեղ են

գրավում 1877-1885 թ. թ. Թոփրակ կալեոմ գտնված գահերի (ըստ երևույթին 3 գահի) մասերը զարդարող քանդակները, որոնք Հանդիսանում են ուրարտական արվեստի սքանչելի նմուշներ: Նրանք բոլորն էլ՝ դատելով պահպանված հետքերի, ծածկված են եղել ոսկյա բարակ թիթեղով և զարդարվել են գունավոր քարերով, գունապակով: Այս գահերից մեկը, որը վերականգնվել է Դ. Բառնետի կողմից իրենից ներկայացնում է չորս ոտքերով, բարձր մեջքով և Հարթ նստուկով մի բազկաթուռ, որի արմնկակալները զարդարված են եղել առյուծների քանդակներով: Գահի ոտքերը ոչ թե ամբողջական են, այլ կազմված են եղել մի քանի բաղադրական շարահարկ մասերից: Առաջին շարահարկը կազմված է առյուծների մեջքին կանգնած մարդկանց արձաններից, երկրորդը՝ երեք թևավոր գրիֆոնների քանդակներից, որոնցից ներքև տեղադրված են փորագրած ոտքերը: Նման դասավորումը, շարահարկի բարձրությունը, գահի նստարանը տեղադրում են այնքան բարձր, որ նստողի ոտքերը պետք է կախված մնային: Այդ պատճառով գահի առջև տեղադրված էր փորագրած փոքրիկ նստարան:

Այս գահը զարդարող մանրաքանդակները բաժանվում են երեք ենթախմբերի՝ 1) առանձին կանգնած մարդու արձան, 2) կենդանիների վրա կանգնած աստվածների արձաններ և 3) երևակայական կենդանիների արձաններ:

Առաջին ենթախմբին վերաբերվում է առանձին կանգնած մարդու քանդակը: Այն պատկերում է ամբողջ Հասակով կանգնած մի մարդու (բարձրությունը 36 սմ), որը կրում է կարճ թևերով հարուստ նախշազարդված երկար զգեստ: Բաց թևերին երևում են ապարանջաններ: Նրա ձախ ուսով անցնում է լայն ժապավեն, իսկ վիզը զարդարված է կիսալուսնաձև կախիկով: Նա ձախ ծալված ձեռքով բռնել է ժապավենը, իսկ աջով՝ ծաղիկ: Նրա դեմքը պատրաստված է սպիտակ քարից, պարզ ընդգծված են աչքերը, աղեղնաձև հոնքերը, ուղիղ, մեծ քիթը և սեղմված շրթունքներով բերանը (գլխի վերին մասը ջարդված է):

Երկրորդ ենթախմբին են վերաբերում կենդանիների վրա կանգնած հինգ աստվածների արձանները, որոնք բաժանվում են երկու խմբի՝ առյուծի կամ ցլի վրա կանգնածների:

Առյուծի վրա կանգնածներից մեկը պատկերում է մի բարձրաստիճան մարդու, որը կրում է երկար զգեստ: Փեշերը զարդարված են ծոպերով, իսկ ձախ ուսով անցնում է լայն ժապավեն: Նրա գլուխը զարդարում է խուլրը, լայն ճակատը հարդարված եղջյուրներով: Քանդակը ձուլված է առանց ձեռքերի, որոնց փոխարեն մարմնի երկարությամբ արված են կտրվածք-

¹ Uesula Seidl, Bronzekunst Urartus, Mainz am Rhein 2004, p.130, abb. 96.
² Б.Б. Пиотровский, История и культура Урарту, Ереван, 1944, стр. 233, рис.75.

¹ Uesula Seidl, Bronzekunst Urartus, Mainz am Rhein 2004, p.62-63, abb. 25.
 14*

ներ: Քարե ներդիրից պատրաստված դեմքը կտրած է: Առյուծը, որի վրա կանգնած է խալդի աստվածը, պատկերված է նստած, ընդ որում գազանի առջևի թաթերը ունեն ցուլի կճղակների ձև: Գիշատիչի գլուխը զարդարում են ցուլի եղջյուրները: Երկրորդ նման քանդակը, որի վերին մասը չի պահպանվել, ունի վերը նկարագրվածի համանման ձևը (պահպանված բարձրությունը 15 սմ): Ցուլի վրա կանգնած երեք քանդակները (որոնք ունեն 17.5, 21.5 և 23 սմ բարձրություն) իրենց ձևերով նույնպես կրկնում են առաջինի ձևը: Նրանք նույնպես ունեն քարե հարթ դեմքեր և ձեռքերի փոխարեն կտրվածքներ: Տարբերվում են միայն նրանով, որ կանգնած են ոչ թե առյուծի, այլ ցուլերի վրա, որոնք նույնպես նստած դիրքով են քանդակված: Ավելի բազմազան են իրական և երևակայական կենդանիները, որոնք որոշ տարբերություններով, բաժանվում են երեք խմբերի:

Առաջին խմբին է պատկանում գրիֆոնի քանդակը (բարձրությունը 21.2 սմ): Այն իրենից ներկայացնում է թևավոր առյուծ, որն ունի գիշատիչ թռչունի գլուխ, իսկ աչքերը և հոնքերը ներզարդարված են: Խոշոր արծվի թևերը ընդգծված են դրվագմամբ, նրա չորս ոտքերը ավարտվում են թռչնի ճանկերով, իսկ պոչը կտրված է:

Երկրորդ խմբին են պատկանում երեք երևակայական առյուծների քանդակներ: Դրանցից առաջինը պատկերված է գահին նստած: Այն իրենից ներկայացնում է մի թևավոր կենդանի, որն ունի առյուծի գլուխ և հետին ոտքեր (մարմնի մեծ մասը ծածկված է բացված թևերով): Առաջին ոտքերը ցուլի են: Այս երևակայական կենդանին պատկերված է նստած դիրքով (բարձրությունը 15 սմ), խոշոր թևերը սեղմված մարմնին: Ըստ երևույթին նա ինչ որ բանով անհանգստացած է, քանի որ ականջները սեղմված են գլխին, բաց երախում երևում են ժանիքները, իսկ մոռութը կնճռոտված է:

Երկրորդ քանդակը ի տարբերություն առաջինի, թևեր չունի (բարձրությունը 28 սմ) և նույնպես պատկերված է նստած դիրքով՝ առջևի ցուլերի ոտքերը ծալած: Հատկապես ընդգծված են գիշատչի գլխի մանրամասները՝ սեղմված ականջները, բաց երախը, կկոցված աչքերը, մոռութի կնճիռները և բազմաշարք պարույրներով զարդարված կուրծքը:

Առյուծների վերջին քանդակը ներկայացված է մարդու իրանով, թևավոր առյուծ (բարձրությունը 16 սմ): Թևավոր գիշատիչը պատկերված է հանգիստ կանգնած դիրքով: Նրա լայն թևերը երկու կողմից զարդարված են դրվագումով: Արմունկներում ծալված ձեռքերը խաչվում են կրծքին, ընդ որում մի փք ծածկում է մյուսին: Արձանիկի դեմքը պատրաստված է ներդրված սպիտակ քարից: Թեք նշածև աչքերը և երկար, աղեղնաձև հոնքերը ներզարդած են: Բիթը ուղիղ է, փոքր բերանը սեղմված: Հարուստ զարդարված գլխարկի վրա ընդգծված են կեռ եղջյուրները: Գլխարկի տակից ուսերին են թափվում

ուրովող մազերը, իսկ կուրծքը զարդարված է կիսալուսնաձև կախիկով: Քանդակի աջ ուսով անցնում է լայն ժապավեն: Հետաքրքիր է ձևավորված նրա հագուստը՝ բարակ գործվածքից կարված կարճ թևերով վերնաշապիկ, որի տակից աջ ուսը զարդարում է գեղեցիկ վարդյակ՝:

Հաջորդ խմբին են պատկանում չորս երևակայական ցուլերի քանդակները: Դրանցից առաջինը մասամբ թևավոր ցուլի արձան է (բարձրությունը 22,5 սմ): Քարե ներդրվող դեմքը կլորավուն է: Գլուխը ծածկված է վարդյակներով հարդարված գլխարկով, որը դեպի ձախ է թեքված, իսկ վզի մանրամասները ընդգծված են դրվագման միջոցով: Թևերը բարձրացրած են: Երկրորդ քանդակը նույնպես պատկերում է մարդու իրանով խոշոր թևավոր ցուլի (բարձրությունը 20,3 սմ): Նրա քարե դեմքը նույնպես կլոր է: Թևերը բացված են: Կուրծքը զարդարված է հարուստ նախազարդված լանջագոտիով: Արմունկները ծալված, ձեռքերը խաչված են կրծքին: Երկու՝ վերը նկարագրված արձանիկները կանգնած դիրքով են, ոտքերի վրա ընդգծված կճղակներով և պոչի հետքերով: Ցուլերի մյուս երկու արձանիկները պատկերված են նստած դիրքով: Դրանցից մեկը (բարձրությունը 10,6 սմ) պատկերված է գլուխը ձախ չըջած, հստակ ընդգծված ականջներով և եղջյուրներով: Քարե դեմքը չի պահպանվել: Ունի խոշոր թևեր, լայն փուլած ոտքեր, ընդգծված կճղակներ: Երկրորդ քանդակը, որը նույնպես պատկերում է նստած ցուլի (բարձրությունը 10,8 սմ) նույնությամբ կրկնում է վերը նկարագրվածին, միայն այն տարբերությամբ, որ գլուխը դեպի աջ է շրջած:

Ավարտելով Թոփրակ կալից գտնված գահը զարդարող քանդակների նկարագրությունը, հարկ է նշել, որ նման քանդակներ հայտնի են նաև այլ հնավայրերից: Դրանցից մեկը առյուծի բրոնզե արձան է, գտնված Կապանի շրջանի Սզնակ գյուղից: Այն պատկերում է նստած գիշատչի, հետևի ծալված և առջևի ձգված ոտքերով: Խոշոր գլուխը վեր է բարձրացված, լայն բացված երախում երևում են ժանիքները: Ընդգծված են քթանցքերը, աչքերը, գլխին սեղմված ականջները և պոչը: Ֆիգուրի ամբողջ տեսքը խոսում է կենդանու ուժի և հզորության մասին, ինչը ցույց է տրված ընդգծված մկաններով: Քանդակը միաձույլ է, նրա երկարությունը 20 սմ է, բարձրությունը՝ 13 սմ, քաշը՝ 5 կգ 175 գ: Քանդակի ստորին մասում կան եռանկյունի խորացումներ, ինչը վկայում է, որ այն կանգնած է եղել ինչ-որ ելուստի վրա, զարդարելով կահույքի մասերը: Մեկ այլ առյուծի արձանիկ է գտնվել Ներքին խնձոր (Կայալի դերե) ամրոցից: Այն համարյա ամբողջությամբ կրկնում է Սզնակից գտնվածը, ունենալով որոշ տարբերություններ չափսերի և ձուլման ձևերի մեջ: Արձանիկի երկարությունը 9,3 սմ է, բարձրությունը 6,4 սմ: Նրա գլուխը և ոտքերը միաձույլ են, ի-

¹ Uesula Seidl, Bronzekunst Urartus, Mainz am Rhein 2004, p.62-63, abb. 25.

րանը սնամեջ: Կրկնելով Ազնակի արձանի ձևը, այն տարբերվում է ընդգծված բաշով: Քանդակի ստորին մասում նույնպես կան եռանկյունաձև փոսիկներ՝ կահույքին ամրացնելու համար:

Բազմաթիվ աթոռների, բազկաթոռների, գազերի և սեղանի մասեր հաճախակի զարդարված են եղել տարբեր կենդանիների ոտքերի քանդակներով: Ուրարտական ամրոցներում գտնվել են նման կահույքի ոտքերի բրոնզե ծայրակալներ¹:

Առյուծի Ոտքեր – այս իրերը որպես կանոն ուղղանկյուն են, սնամեջ և ձևավորված են ուռուցիկ ճանկերով: Այդպիսի բրոնզե թաթեր գտնվել են Կարմիր բլուրից, Կայալի դերեից, Ալթին թեփեից և Թոփրակ կալեից: Բացի դրանից բազմաթիվ նման թաթեր վերջին տարիներին գտնվել են Արևմտյան Հայաստանի տարածքից և պահվում են Բազելի թանգարանում: Ուրոշ թաթերի վրա կան անցքեր՝ գունավոր քարեր տեղադրելու համար:

Ցուլի Ոտքեր – սրանք, ինչպես և առյուծի թաթերը, սնամեջ են՝ փայտե ոտքերին հազցնելու համար: Այդպիսի ոտքեր գտնվել են Կարմիր բլուրում, Ալթին թեփեում, Կայալի դերեում: Ավելի պարզունակ ձևի ծայրակալներ հայտնի են Երևանի դամբարանում, Մարտունու շրջանի Գեղահոփի գյուղում:

Պալատական և տաճարային համալիրների ներքին և արտաքին հարդարման համար կարևոր դեր էին խաղում նաև աշտանակները, որոնց մի մասը հարուստ զարդարված է եղել: Այս աշտանակները, որպես կանոն, ներկայացնում էին եռոտանիներ, որոնցից բարձրացող երկար ձողի վրա կար թասաձև ելուստ, որի մեջ դրվում էր ձիթածրագր: Սրանց պարզունակ երկաթե ձևերը հայտնի են Կարմիր բլուրից: Սակայն կան նաև բրոնզե հարուստ ձևավորված օրինակներ: Դրանցից մեկը, որը գտնվել է Թոփրակ կալեում, պահվում է Համբուրգի արվեստի և արհեստների թանգարանում: Նրա երկար բրոնզե ձողը, որը զարդարված է չորս թափվող տերևների ձև ունեցող պսակներով, հենված է ցածր եռոտանու վրա (ընդհանուր բարձրությունը 136 սմ): Ոտքերը ավարտվում են ցլի կճղակներով, որոնք դուրս են գալիս առյուծների բաց երախներից: Եռոտանու կենտրոնից հավասարակշռությունը պահպանելու համար իջնում է չորրորդ ոտքը, որի վերին կլորավուն հատվածը զարդարված է խոշոր տերևաձև պսակով: Կորացող ոտքերի վերին հատվածում տեղադրված է եղել երեք (պահպանվել է մեկը) մարդու գլուխներով, նստած, թևերով ցուլի արձանիկներ: Այս աշտանակի մաքրման ընթացքում բացվել էր Ռուսա թագավորի արձանագրությունը²:

¹ Ա. Ս. Փիլիպոսյան, Ռ. Ա. Սկրյան, Գեղահոփի վանտոսայան (Ուրարտական) քարայր-դամբարանը, Երևան 2001, աղ. 21-23:
² Б. Б. Пиотровский, Ванское царство, Москва, 1959, стр. 174, рис. 35.

Հետաքրքիր է նշել, որ Վանի հնավաճառներից մեկը պահել էր նկարազարված աշտանակների արձաններից և այն ինչ-ինչ ճանապարհներով հետազայում ընկել էր էջմիածնի թանգարան (այժմ պահվում է Հայաստանի պատմության թանգարանում): Այն բավականին նմանություն ունի գտնվածի հետ: Մյուսին թանգարանում պահվում է Հյուսիսային Սիրիայում գտնված մի այլ հետաքրքիր բրոնզե աշտանակ, որը մասնագետների մի մասը համարում է ասորական, մյուսները՝ ուրարտական, արվեստի սքանչելի նմուշ: Այն իրենից ներկայացնում է կարճ եռոտանի, որի ձողը (ընդհանուր բարձրությունը 25,5 սմ) պատկերում է երկար զգեստ հագած, ձեռքերը կրծքին խաչած մի մարդու, ում գլխարկի վրա կա խողովակաձև ելուստ՝ ճրագը տեղադրելու համար: Նա ունի կլորավուն դեմք, երկար մազեր, խիտ հոնքեր, նշաձև աչքեր: Ուղիղ քիթը ստորին մասում փոքր ինչ լայնանում է, կլոր շրթունքներն ամուր սեղմված են, ընդգծված է փոքրիկ մորուքը:

Երրորդ խումբը ներկայացված է մարտականքերի քաշանները զարդարող արձանիկներով: Դրանք ներկայացված են ձիերի երկու բրոնզե գլխիկներով: Դրանցից մեկը գտնվել է Կարմիր բլուրում: Այն իրենից ներկայացնում է կարճ սնամեջ վզով ոչ մեծ ձիու գլուխ: Վիզն ալիքաձև գծերով զարդարում է բաշը և մազափունջը: Մեծ վարպետությունը ընդգծված են ականջները, կլորավուն աչքերը, քթանցքերը և փակ բերանը: Բ. Պիտորովսկին համարում է դրանք ուրարտական արվեստի լավագույն նմուշներից: Այս քանդակի բնորոշ հատկությունը նրա ճակատի և մուռթի կողային տափակ հատվածներն են, ինչը մտածել է տալիս, որ մանրակերտը, որից ձուլվել է կաղապարը, փայտից է եղել: Հետաքրքիր է նրա պատրաստման եղանակը՝ ձիու մուռթը, բաշը և ականջները մազափնջի հետ ձուլվել են առանձին և ապա այնպես ամուր են զոդվել, որ միայն կոտրված հատվածում է երևում պատրաստման եղանակը¹:

Ոչ պակաս հետաքրքիր է Ալթին թեփեից գտնված ձիու բրոնզե գլուխը: Նրա երկար կլորավուն վիզը նույնպես զարդարված է բաշով և ականջների միջև ընդգծված է մազափունջը: Գլուխը փոքր-ինչ իջեցված է: Պարզորեն ընդգծված են կարճ ցցված ականջները և կլորավուն աչքերը: Քթանցքերը առանձնացված են կլոր շրջանակներով, շուրթերը լայն են, բերանը քիչ բացված է:

Արամուսում 2007 թ. պեղումների ընթացքում հայտնաբերվեց բարձրորակ բրոնզից ցուլի արձանիկ: Ունի ընդգծված եղջյուրներ, կլորավուն գնդաձև աչքեր, կարճ պոչ, ձգված մարմին և համեմատաբար կարճ ոտքեր: Իր ոճական առանձնահատկություններով արձանիկը հանդիսանում է Վա-

¹ Ա. Ա. Եսայան, Կարմիր Բլուր, Երևան, 1982, էջ 51:

նի թագավորության քանդակագործության ինքնատիպ նմուշ և թվագրվում է մ.թ.ա. 8-6-րդ դարերով²:

Այն նաև հետաքրքիր աղերսներ է գտնում, ինչպես Կոլխիդա- Կորանյան մետաղի, փոքր Ասիական բրոնզի, այնպես է Լուրիստանյան արտեֆակտների հետ:

Վերը նշված քանդակներով զարդարված իրերը՝ կահույքը, սպասքը, մարտականքերի դետալները հանդիսանում են ուրարտական վերնախավի սեփականությունը: Ուրարտական ավագանին դրանք օգտագործում էր ոչ միայն արքունիքում, այլև այցելությունների ժամանակ հեռավոր ամրոցներում և տաճարներում: Այս և արվեստի մյուս նյութերը բազմիցս ընդօրինակվել, արտահանվել են Միջերկրականի տարբեր շրջաններ, Իրան և Հյուսիսային Կովկաս, տարածելով ուրարտական արվեստի ազդեցությունը մոտիկ և հեռավոր հարևանների մշակույթի վրա:

² H. Avetisyan, W. Allinger-Csollich. A bronze sculpture from Aramus, Aramazd volume III, Yerevan, 2008, p. 87-90.